

УДК 347.155-347.157.1

Т. В. Водоп'ян*аспірантка кафедри цивільного права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка,**помічник судді апеляційного суду Рівненської області*

ОСОБЛИВОСТІ ДІЄЗДАТНОСТІ МАЛОЛІТНІХ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ¹

Конституція України проголошує людину найвищою соціальною цінністю, а рівність прав і свобод – одним з основних принципів правової держави. При цьому держава проголошує рівність прав і свобод громадян незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак. Вік людини не зазначається у ст. 24 Конституції України, однак гарантована рівність прав і свобод не повинна залежати від будь-яких обставин, в тому числі і віку. В той же час вік людини визначає її життєву позицію як суб'єкта права.

На відміну від правоздатності, яка є статичним явищем, дієздатність – це стан, що поступово розвивається. Залежно від віку особи, що характеризує ступінь її психологічної та розумової зрілості, цивільний кодекс України виявляє диференційований підхід до обсягу дієздатності. Відтак, необхідним є дослідження першого ступеня дієздатності фізичних осіб у віці до 14 років.

© Водоп'ян Т. В., 2013

© Національний університет «Острозька академія», 2013

Дослідження дієздатності малолітніх здійснюється вітчизняними науковцями здебільшого фрагментарно, в контексті аналізу правового статусу неповнолітніх, в тому числі в роботах О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, З.В. Ромовської, В.О. Качур, Ж.Л. Чорної та інших вчених.

Аналіз стану розробки проблеми свідчить про те, що вітчизняна наука цивільного права в останні роки не приділяла достатньої уваги питанню дієздатності малолітніх, які після набрання чинності ЦК України набули значно більших можливостей щодо включення до сфери цивільного обороту.

Метою цієї статті є здійснення теоретико-правового аналізу особливостей цивільної дієздатності малолітніх.

На відміну від правоздатності, яка визнається за кожною фізичною особою незалежно від її віку, здатність набувати прав і здійснювати їх власними діями, брати на себе і виконувати обов'язки, вимагає ряду необхідних вимог перш за все – здатність розумно мислити, розуміти зміст норм права, усвідомлювати наслідки своїх дій, мати життєвий досвід.

Цивільний кодекс України поділяє неповнолітніх за віком на дві основні категорії: малолітні – особи, які не досягли чотирнадцяти років та неповнолітні, особи у віці від 14 до 18 років. Такий поділ відрізняється від вікової градації за попереднім цивільним кодексом, де малолітніми вважалися особи віком до 15 років, а неповнолітніми від 15 до 18 років відповідно. Зменшення вікового межі для розширення обсягу дієздатності видається цілком виправданим з погляду сучасного розвитку суспільства та індивіда, зокрема. Біосоціальний розвиток сучасної дитини в епоху інформаційного суспільства відрізняється від такого у попередніх поколіннях.

Слід значити, що в сучасному суспільстві спостерігаються дві протилежні тенденції соціальної активності неповнолітніх. З одного боку багато підлітків досить рано досягають високого рівня соціальної та громадянської активності: вони рано починають працювати, забезпечуючи не тільки себе а й інших членів родини, самостійно розпоряджаються отриманими доходами. З іншого боку існує і інша тенденція, яка отримала назву «соціального інфантилізму», який є психофізичним феноменом, що виникає у осіб, які в силу характеру чи виховання не сформували необхідні уявлення про цінність тих чи інших речей, значенні коштів, характері цивільно-правових зв'язків. Такі особливості характерні для дітей з високозабезпечених сімей та дітям-вихованцям дитячих будинків та інтернатів.

Залежність обсягу цивільної дієздатності особи від її віку сягає корінням ще в римське право та відображено у законодавств багатьох країн.

У Стародавньому Римі повністю дієздатною ставала особа досягнувши 25 років, а до цього часу її життя поділялося на три періоди з різним обсягом дієздатності. Перший період тривав від народження до 7 років, під час якого дитина вважалася повністю недієздатною. Другий період становив з 7 до 12 років для дівчат та з 7 до 14 років для хлопців, які визнавалися частково дієздатними, оскільки їх воля у випадку вчинення правочинів, які тягнули за собою встановлення обов'язків, особливо немайнових, була неповною і доповнювалася згодою опікуна в момент вчинення правочину. Щодо правочинів, які тягнули за собою збагачення, то підліток міг вчиняти їх самостійно. Третій період тривав до досягнення особою 25-річного віку [1; с. 9].

Відповідно до глави X «Про виявлення волі» «Собрания малороссийских прав 1807г.» діти до 14 р. були недієздатними; від 14 до 18 – частково недієздатні; від 18 до 21 – частково недієздатні з більш широким обсягом прав та обов'язків; з 21 року особи були повністю дієздатними. Повнолітніми закон називав і жінок, які досягли 13 років і батьки яких померли, але при цьому жінки мали перебувати під опікою родичів чоловічої статі.

Відповідно до ст. 389 ЦК Франції дитина, що не досягла 18 років, вважається недієздатною, її майном управляють батьки – законні представники, у випадках їх смерті призначається опіка. У Німеччині повністю дієздатною особа стає з 18 років, дитина яка не досягла семи років є повністю недієздатною, відповідно до § 104 Німецького цивільного уложення. Обмежено дієздатною є особа віком від 7 до 18 років і, за загальним правилом, здійснює угоди за згодою законних представників. Проте деякі з угод неповнолітній має право здійснювати самостійно. Окрім можливості укладати угоди, що приносять правову вигоду, неповнолітні можуть укладати угоди в межах коштів, отриманих від законного представника або іншої особи (за згодою батьків); угоди, укладені внаслідок експлуатації підприємства, на ведення якого була отримана згода законного представника; угоди, спрямовані на здійснення та розірвання договору трудового найму. Особливим є встановлення Цивільним законодавством Німеччини можливості виникнення відповідальності у осіб віком від 7 до 18 років за умови коли неповнолітній наділений достатнім розумінням для усвідомлення цієї відповідальності.

В Англії до досягнення 18-річчя особа вважається неповнолітньою, її дієздатність є обмеженою незалежно від віку. Неповнолітній може здійснювати лише певні угоди, такі як: придбання необхідних речей та

послуг; можливість укладення договору особистого найму та інші. Особливістю є наявність у цивільному праві Англії так званих «безумовно недійсних угод», тобто угод, на здійснення яких неповнолітній не має права. До таких угод слід віднести: договір позики грошей, торгові угоди, визнання сальдо контокорентного рахунку. В праві Англії, інститут законного представництва неповнолітніх замінюються відносинами довірчої власності. У США правове положення неповнолітньої особи врегульовано аналогічно англійському праву. В повному обсязі особа стає дієздатною з моменту свого повноліття, яке у різних штатах настає у віці від 18 до 21 року. Особа, що не досягла повноліття, є обмежено дієздатною. Особливістю американської судової практики є тенденції до розширення дієздатності неповнолітніх шляхом визнання чинності ширшого кола угод, які можуть укладати і здійснювати неповнолітні.

Повнолітніми в Китаї стають з 18 років. Проте неповнолітні від 10 років є недієздатними, а неповнолітні від 10 років і старше вважаються обмежено дієздатними. Відповідно, законні представники здійснюють цивільну діяльність від імені неповнолітніх або дають згоду на вчинення таких дій [2; с. 82-83].

Відповідно до ст. 31 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України фізичні особи, які не досягли 14 років володіють частковою дієздатністю.

Малолітня особа має право самостійно вчиняти дрібні побутові правочини та здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

Частковий рівень дієздатності малолітніх дітей означає, що вони можуть самостійно вчиняти лише незначний перелік правочинів. Ознаки таких правочинів, встановлено в ст. 31 ЦК України, це: 1) спрямованість на задоволення особою своїх побутових потреб; 2) відповідність фізичному,

духовному чи соціальному розвитку особи; 3) невисока вартість предмета правочину. При цьому, важливо, щоб усі ці ознаки характеризували даний правочин у сукупності.

Автори науково-практичного коментаря вважають, що дрібний побутовий правочин має повністю виконуватися сторонами в момент його вчинення, а тому він може вчинятися або усно (ч. 1 ст. 205 ЦК України), або шляхом здійснення конклюдентних дій (ч. 2 ст. 205 ЦК України) [3; с. 100].

Слід зазначити, що законодавець не дає визначення поняттю «невисока вартість» предмета правочину, адже для сімей з різним рівнем матеріального забезпечення поняття невисока вартість буде набувати різного значення.

Ж. Л. Чорна пропонує для визначення вартості вчинюваного малолітнім правочину відштовхуватись від конкретної межі, наприклад взяти за основу неоподаткований мінімум доходів громадян [4; с. 61].

Вихід за межі дієздатності зустрічаються щоденно, дане питання практично доводиться вирішувати суду і в рідких випадках оспорювання подібних правочинів. Фактичне вчинення дій є очевидним, і вони набувають юридичного значення, якщо не будуть оспорені і визнані недійсними самими зацікавленими особами з обох сторін або судом.

Правочин, який вчинено малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, може бути згодом схвалений її батьками (усиновлювачами) або одним з них, з ким вона проживає, чи опікуном. Такий правочин вважається схваленим, якщо ці особи, дізнавшись про його вчинення, протягом одного місяця не заявили претензії другій стороні. У разі відсутності схвалення правочину він є нікчемним (ст. 221 ЦК України).

Якщо буде встановлено, що правочин вчинений на користь малолітньої особи, то на вимогу заінтересованої особи суд може визнати його дійсним.

Чинний ЦК України не вирішує питання про те, хто вчиняє правочини, які виходять за межі дрібних побутових, від імені малолітньої особи, слід зазначити, що ЦК УРСР прямо встановлював у ст. 14 норму про те, що за таких осіб, угоди укладали від їх імені батьки (усиновителі) або опікун.

Для повноцінної реалізації правоздатності малолітніх, ЦК України передбачено механізм сприяння в здійсненні їх прав діями батьків, усиновлювачів, опікунів, а також діяльністю органів опіки та піклування.

Оскільки законними представниками малолітньої особи згідно зі ст. 242 ЦК України є її батьки (усиновлювачі, опікуни), саме вони зобов'язані вчиняти такі правочини від імені малолітньої особи.

Відповідно до ст. 177 СК України батьки управляють майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повноваження. Проте, вони не мають права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти такі правочини щодо її майнових прав: укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; видавати письмові зобов'язання від імені дитини; відмовлятися від майнових прав дитини.

За певних обставин органи опіки та піклування можуть відмовити у наданні дозволу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини з одночасним зверненням до нотаріуса щодо накладення заборони відчуження такого майна. Таку відмову може бути вчинено лише у випадках, якщо органами опіки та піклування встановлено, що мати та/або батько дитини, які звернулися за дозволом, позбавлені судом батьківських

прав відповідно до статті 164 СК України; судом, органом опіки та піклування або прокурором постановлено (прийнято) рішення про відібрання дитини від батьків (або того з них, який звернувся за дозволом) без позбавлення їх батьківських прав відповідно до статті 170 СК України; до суду подано позов про позбавлення батьків дитини (або того з них, який звернувся за дозволом) батьківських прав особами, зазначеними у статті 165 СК України; особа, яка звернулася за дозволом, повідомила про себе неправдиві відомості, що мають суттєве значення для вирішення питання про надання дозволу чи відмову в його наданні; між батьками дитини немає згоди стосовно вчинення правочину щодо нерухомого майна дитини; між батьками дитини або між одним з них та третіми особами існує судовий спір стосовно нерухомого майна, за дозволом на вчинення правочину щодо якого звернулися батьки дитини (або один з них); вчинення правочину призведе до звуження обсягу існуючих майнових прав дитини та/або порушення охоронюваних законом інтересів дитини.

При вчиненні одним із батьків правочинів щодо майна малолітньої дитини вважається, що він діє за згодою другого з батьків. Другий з батьків має право звернутися до суду з вимогою про визнання правочину недійсним як укладеного без його згоди, якщо цей правочин виходить за межі дрібного побутового. На вчинення одним із батьків правочинів щодо транспортних засобів та нерухомого майна малолітньої дитини повинна бути письмова нотаріально засвідчена згода другого з батьків. Якщо той з батьків, хто проживає окремо від дитини протягом не менш як шість місяців, не бере участі у вихованні та утриманні дитини або якщо місце його проживання невідоме, правочини, зазначені в абзаці другому цієї частини, можуть бути вчинені без його згоди. Батьки вирішують питання про управління майном дитини спільно, якщо інше не передбачено

договором між ними. Спори, які виникають між батьками щодо управління майном дитини, можуть вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

Після припинення управління батьки зобов'язані повернути дитині майно, яким вони управляли, а також доходи від нього. Неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини є підставою для покладення на них обов'язку відшкодувати завдану їй матеріальну шкоду та повернути доходи, одержані від управління її майном.

Малолітні мають право брати участь у здійсненні особистих немайнових цивільних прав. Так, відповідно до ч. 4 ст. 59 СК України зміна імені і (або) прізвища дитини, яка досягла віку десяти років, може бути проведене лише з його згоди. Крім того, місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини, вказані норми містяться у ч. 3 ст. 29 ЦК України та ч. 2 ст. 160 СК України.

Крім права вчиняти дрібні побутові правочини цивільний кодекс 1963 року надавав малолітнім право вносити вклади у кредитні установи і розпоряджатися ними.

З.В. Ромовська вважає, що право малолітньої дитини бути вкладником банку слід відновити, чітко вказавши механізм здійснення цього права [6; с. 245].

Окремо слід звернути увагу і на вік закріплення за малолітньою особою можливостей мати вказані вище цивільні права. У цивільному законодавстві він визначається періодом від народження фізичної особи і до чотирнадцяти років. Деякі науковці вважають, що оскільки законодавець інтерпретує дієздатність не лише як можливість своїми діями

набувати цивільних прав, але й як можливість здійснювати їх, то для цього фізична особа повинна мати принаймні певний вік, по досягненні якого вона має фізичну та психічну можливість набувати своїх цивільних прав та здійснювати їх.

З цього приводу наводять як приклад ч. 2 ст. 28 Цивільного кодексу Російської Федерації, де закріплено право малолітніх вчиняти дрібні побутові правочини, правочини, спрямовані на безоплатне отримання вигоди, що не потребують нотаріального посвідчення чи державної реєстрації та правочини щодо розпорядження коштами, наданими законним представником чи за згодою останнього третьою особою для певної мети чи для вільного розпорядження, у віці з шести до чотирнадцяти років.

Як зазначає, З. В. Ромовська початок дієздатності залежить від рівня розумового та психічного розвитку, середовища в якому живе особа, соціальної активності, тому індивідуалізується щодо кожної конкретної дитини. Статтею 174 Сімейного кодексу України, дитина є власником тих речей, які придбані батьками для забезпечення її розвитку навчання та виховання. Цією нормою законодавчо підсилено обґрунтування недоцільності встановлення мінімальної вікової межі цивільної дієздатності дитини [5; с. 244-245].

Своєрідно вирішується питання про дієздатність малолітніх В. П. Шахматовим. Вважаючи, що дієздатність обов'язково включає як правочиноздатність так і деліктоздатність, він робить висновок, що так як малолітні не володіють деліктоздатністю, а лише тільки правочиноздатністю, то вони не володіють дієздатністю, а лише «конкретною правочиноздатністю» [6; с. 63-66].

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що особливістю дієздатності малолітніх є встановлені законом вимоги до правочинів, що можуть вчиняти особи віком до 14 років, та можливість подальшого схвалення правочинів, що виходять за визначені законом межі. Дискусійним залишається питання визначення терміну «невисока вартість», що є однією з ознак правочину вчинюваного малолітньою особою, адже це оціночне поняття набуватиме неоднакового значення для дітей з різним рівнем доходів у сім'ї.

Видається правильним відсутність встановлення нижньої вікової межі дієздатності малолітніх, що зумовлюється різним ступенем розвитку особи та надає можливість щонайбільше забезпечити участь дитини у цивільних правовідносинах, а також сформувати активного учасника таких відносин.

Список використаних джерел

1. Качур В. О. Природні умови обмеження правосуб'єктності фізичних осіб у Стародавньому Римі / В. О. Качур // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 3. – С. 8-12.
2. Резник Ганна. Поняття та обсяг дієздатності неповнолітніх осіб в Україні та зарубіжних країнах / Г. Резник // Юридична Україна. – 2010. – № 9. – С. 82-83.
3. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар [Текст] : пояснення, тлумачення, рекомендації з використання позицій вищих судових інстанцій Міністерства юстиції, науковців, фахівців: правникам, нотарям, адвокатам, суддям, викладачам, студентам. – Х. : Страйк, 2009. – (Серія «Коментарі та аналітика»). Т. 2: Фізична особа / В.М. Кравчук [та ін.] – 2009. – 296 с.

4. Чорна Ж. Л. Особливості дієздатності малолітніх і неповнолітніх осіб за цивільним законодавством України, Росії, Білорусі / Ж. Л. Чорна // Університетські наукові записки. – 2010. – № 3(35). – С. 60-64.

5. Ромовська Зорислава Василівна. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс [Текст] : підручник / З. В. Ромовська. – 2-ге вид., доп. – К. : Правова єдність; Алерта ; К. : КНТ2009. – 594 с.

6. Шахматов В. П. Составы противоправных сделок и обусловленные ими последствия / В. П. Шахматов. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1967. – 311 с.

Водоп'ян Т. В.

Особливості дієздатності малолітніх в цивільному праві України

У статті аналізується цивільна дієздатність фізичних осіб до 14 років (малолітніх) у цивільному праві України та динаміка її розвитку. Досліджено особливості такої складової дієздатності малолітніх як правочиноздатність.

Ключові слова: малолітні, цивільна дієздатність, недієздатність, правочиноздатність.

Водоп'ян Т. В.

Особенности дееспособности малолетних в гражданском праве Украины

В статье анализируется гражданская дееспособность физических лиц до 14 лет (малолетних) в гражданском праве Украины, а также динамика ее развития. Исследовано особенности такой составляющей дееспособности малолетних как сделкоспособность.

Ключевые слова: малолетние, гражданская дееспособность, недееспособность, сделкоспособность.

Vodopian T. V.

Juvenile Active Capacity Features in the Ukrainian Civil Law

Active capacity of persons under 14 (juvenile) in the Ukrainian civil law and the dynamics of its development are analyzed in the article. Features of such active capacity component as contractual capacity are researched.

Key words: juvenile, civil active capacity, disability, contractual capacity.